

nomska kriza 30-ih godina uticaće na dodatno smanjivanje interesovanja za iseljavanje u prekoookeanske zemlje, uključujući i SAD.

Analizirajući statističke podatke, Vesna Đikanović pokazuje da se u međuratnom periodu nastavio obrazac iseljavanja koji je uspostavljen još pre stvaranja Jugoslavije. Najveći broj iseljenika otiskivao se put Amerike upravo iz onih regiona iz kojih je i pre Prvog svetskog rata u „obećanu zemlju“ odlazilo najviše iseljenika. Srbija, bez Vojvodine i Makedonije, nalazila se i dalje na začelju iseljeničkog procesa usmerenog ka SAD. Ako se uzmu u obzir američki useljenički propisi i prioritetne kategorije kojima su izdane vize, „jasno je“, ističe autorka, „da je upravo nasleđe predratnog iseljavanja imalo odlučujući uticaj na obim i rasprostranjenost iseljavanja u periodu između dva rata“. Decenijske migratorne tradicije, ali i princip spajanja porodica – kao glavno obeležje iseljavanja u ovom periodu – uticali su na veće prisustvo Slovenaca i Hrvata u Americi.

Za nove iseljenike Amerika nije bila potpuno strana zbog postojanja već brojne iseljeničke populacije. Iako je restriktivnim iseljeničkim zakonodavstvom masovno iseljavanje prekinuto i svedeno u okvire „kontinuiranog procesa malih razmera“, višedecenijske migracije dovele su do stvaranja „malih nacionalnih, regionalnih tačaka“ u SAD koji su nosile predznak hrvatskih, slovenačkih ili srpskih kolonija, snažno privlačeći nove imigrante. Bokelji i Dalmatinci u Kaliforniji, Slovenci u Klivlendu, Srbi i Hrvati u Pittsburgu, predstavljali su, navodi Vesna Đikanović, samo neke od primera regionalne rasprostranjenosti jugoslovenskih iseljenika.

Smatrajući da je reč o teorijski i istraživački utemeljenoj, veoma kvali-

tetnoj i sadržinski novoj monografiji, slobodni smo da je sa najvećim zadovoljstvom preporučimo stručnoj javnosti, ali i široj čitalačkoj publici.

Ivana Dobrivojević

Bojan B. Dimitrijević, Milan Micevski, Predrag Miladinović, KRALJEVSKO VAZDUHOPLOVSTVO, Vojno vazduhoplovstvo Kraljevine SHS – Jugoslavije 1918–1941, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2012, 647 str.

Nastavljajući seriju naslova na temu vojne istorije Jugoslavije, istoričar dr Bojan B. Dimitrijević sa istraživačima Milanom Micevskim i Predragom Miladinovićem ponudio je naučnoj i široj javnosti delo koje se bavi istorijom jugoslovenskog vazduhoplovstva od 1918. do 1941. Na prvi pogled ova tema može izgledati kao segment jugoslovenske vojne istorije ili nekakva tehnički istorija. Reč je, međutim, o istoriji veoma značajnog dela društvene stvarnosti – vazduhoplovstvo je ne samo u Kraljevini Jugoslaviji već i u svetskim razmerama između dva rata sticalo veliku ulogu u procesu modernizacije i tehnološkog napretka.

Upotreba aviona, odnosno vazduhoplovnih jedinica, posebna je modernizacijska karakteristika te epohe 20. veka. Tehnološkim unapređenjem, povećanjem brzine i vatrenih mogućnosti avijacija je postala jedan od presudnih činilaca za snagu evropskih država između dva svetska rata. Svetski rat 1914–1918. i kasniji lokalni ratovi, kao i enorman razvoj civilnog vazduhoplovstva doneli su dramatičan napredak avijacije koja će imati značajnu ulogu kako u ratnim operacijama, tako i kao vrsta pretnje izazovima u vremenima mira.

Posedovanje aviona značilo je – kao što i danas znači – posedovanje srazmerne sile u rukama jedne vojske, odnosno države. Ove značajne osobine avijacije promenile su tok vojne istorije 20. veka. Svojom ulogom oni sežu u sve aspekte savremene vojne istorije – od tehnologije izrade, preko organizacije, obuke, uloge u miru i upotrebe u ratu, do muzeologije, kada napuste upotrebnii stroj. S druge strane, to je bila herojska epoha dugolinijskih rekorda i razvoja civilnog vazduhoplovnog saobraćaja, koji je uticao na svakodnevicu ljudi širom sveta, pa tako i u Jugoslaviji.

Razvoj avijacije je dobio najdinamičnije obrise u vremenu između dva svetska rata, a dostigao je vrhunac u periodu novog svetskog sukoba krajem tridesetih godina 20. veka. Isti trend je postojao i u Kraljevini Jugoslaviji. Ono što privlači pažnju i što ovu knjigu odvaja od drugih jeste napuštanje linearnog i pozitivističkog pristupa istoriji jugoslovenskog vazduhoplovstva, koja je bila karakteristična za neke druge monografije. B. Dimitrijević i njegovi saradnici su se potrudili da istraživanjem problematizuju čitav društveni kontekst vazduhoplovstva u Kraljevini Jugoslaviji.

Autori su izabrali hronološki način izlaganja materije pre svega zato što je ovo, ipak, istoriografska knjiga. Ali, istoriografska knjiga koja se bavi jednim, u suštini, tehnološkim aspektom vojne istorije koji se na tome ne zaustavlja nego obuhvata i celinu pogleda na jugoslovensko društvo i državu. Autori vode čitaoca kroz burna iskušenja prvih posleratnih godina 1918–1921. u kojima avijacija ima posebnu ulogu: u stvaranju nove jugoslovenske države – Kraljevine SHS, omeđivanju novih granica

na zapadu, slamanju Arnautske pobune, prihvatanju ruskih izbeglica.

Formiranje vojnog vazduhoplovstva u Kraljevini SHS posle 1918, označilo je početak sportskog i putničkog vazduhoplovstva. Posle 1927. i izgradnje Beogradskog aerodroma, Jugoslavija je pre mrežena komercijalnim linijama Aeroputa, domaćeg društva za vazdušni saobraćaj, koje su povezivale regionalne centre.

Sa stanovišta današnjih spoljnopolitičkih dilema najinteresantnija su verovatno poglavlja u kojima se opisuje jugoslovenska pripadnost Maloj Antanti, savezu zemalja koje su bile direktno izložene revizionističkom pritisku. Mnoge dileme i iskušenja ove saradnje i danas su prepoznatljivi u aktuelnom srpskom procesu integracije. Pored političkog snaženja, jugoslovensko priključivanje ovom projektu dovelo je vojsci i vazduhoplovstvu na viši modernizacijski stepen, kroz saradnju sa Čehoslovačkom i Francuskom. U ovome se ogleda i šira stratezijska uloga ratnog vazduhoplovstva, kao predstraže vojske u iskušenjima međuratnog sveta. Tih godina efektivni vazduhoplovstva su bili angažovani u svim kriznim situacijama kao svojevrsna podrška vojnom i državnom vrhu.

Osvajanje novih tipova aviona, upotreba novih tehničkih sredstava (motora, radija, instrumenata), školovanje u inostranstvu, učenje stranih jezika, procedura i veština – sve je to podiglo nivo Jugoslovenskog vazduhoplovstva i svrstalo ga u red savremenih evropskih vazduhoplovstava. Autori su pisali ne samo o tehnološkom i vojnom aspektu, već i o problemima pojedinih tipova aviona, „porodajnim“ mukama projekata vazduhoplovne industrije, domaćim avio-fabrikama, teškoćama školovanja,

održavanja resursa i drugim pitanjima. Delovi monografije posvećeni kasnijem razvoju i aktivnostima avijacije ubedljivo svedoče o njenoj ulozi u okviru jugoslovenskog društva. U Prilozima monografiji dati su: organizacija jedinica vazduhoplovstva, tipologija korišćenih vazduhoplova, pregled rukovodećeg kadra u dve i po decenije postojanja.

Posle niza različitih monografija objavljenih u bivšim jugoslovenskim republikama ovo je prva sveobuhvatna analiza vazduhoplovstva, pa tako i vojske u jugoslovenskim zbivanjima 1918–1941, izvedena korišćenjem originalne građe i foto materijala. To je možda i najznačajniji domet knjige, jer pomera istorijsko saznanje na dokumentarno zasnovan način.

Bojan B. Dimitrijević je u više studija i monografija dodirivao problematiku vazduhoplovstva u Jugoslaviji; koautori Micevski i Miladinović takođe istraživački u meri u kojoj je to bilo neophodno i koliko su takve teme to dozvoljavale. Ipak, u ovoj knjizi nema ponavljanja ili preuzimanja iz ranijih radova; ona je nastala na potpuno novim istraživanjima do sada još uvek dobrim delom neobrađene arhivske građe, literature i stručnih časopisa. Autori su gotovo iscrpili ovu istorijsku temu, ponudivši dobro strukturiranu i preglednu monografiju u kojoj i valjan izbor fotografija ima značajnu ulogu u zaokruživanju ove problematike.

Momčilo Pavlović

Vladimir Petrović, TITOVA LIČNA DIPLOMATIJA: STUDIJE I DOKUMENTARNI PRILOZI, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2010, 350 str.

U javnosti postoji veliko interesovanje za nove činjenice i tumačenja ličnosti i dela Josipa Broza Tita. Tokom socijalističkog perioda objavljene su brojne publikacije koje su ga glorifikovale i koje su bile lišene kritičkih tumačenja. Zatim je od početka 90-ih došlo do poplave „otrovnih uspomena Titovih saradnika, telohranitelja, kuvara i lekara“ i publicističkih dela prožetih mističnim interpretacijama, ogovaranjem i nategnutim interpretacijama. Napokon, tri decenije posle Titove smrti stvorile su se okolnosti za hladnokrvniji pristup i naučno sagledavanje svih aspekata Titove ličnosti i dela, koje je zbog koncentracije vlasti u njegovim rukama i sistema odlučivanja neophodno kako bi se razumela istorija socijalističke Jugoslavije. Poslednjih godina, pored dalje pojave publicističkih dela, objavljujane su naučne monografije, zbornici radova, tematski brojevi časopisa, memoarska dela, Titove dnevničke beleške i niz članaka u stručnim časopisima koji osvetljavaju pojedine segmente Titove delatnosti. Knjiga Vladimira Petrovića *Titova lična diplomatija: studije i dokumentarni prilozi* predstavlja deo tog procesa u kome se nastoji da se na osnovu arhivske građe i dosledne primene metoda istorijske nauke, ličnost i delo Josipa Broza Tita sagledaju na naučnim osnovama i da se preispitaju prethodni sudovi i činjenice.

Autor je ovom knjigom nastojao da zaokruži svoje interesovanje i bavljenje spoljnom politikom socijalističke Jugoslavije i njenim glavnim nosiocem. Pored domaćih arhiva istraživao je u Londonu i Moskvi, koristio je i digitalne